tidigare. Det finns därför knappast någon anledning att låta denna detalj förrycka den konsthistoriska dateringen av funten. En tidsbestämning till senare hälften av 1200-talet är också rimlig, om man ställer funten i relation till kyrkans båda medeltida träskulpturer, en madonnabild och en S:t Olov från århundradets senare del.

Det kan i samband med Hemsjöfunten erinras om att just från Hemsjö kyrka finns bevarat det enda medeltida manuale i Sverige, som med säkerhet är lokaliserat till en bestämd kyrka. Denna märkliga handskrift från slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet, som nu förvaras i Stifts- och landsbiblioteket i Skara, innehåller bl. a. det liturgiska formulär, enligt vilket de katolska dopförrättningarna i Hemsjö ägde rum under medeltidens senare del och förmodligen redan dessförinnan. Se härom H. Johansson, *Hemsjömanualet* (*Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia* 24, 1950), s. 77f. Genom sin inskrift och detta doprituale har Hemsjöfunten fått en närmare anknytning till den medeltida liturgin än någon annan svensk dopfunt.

245. Herrljunga sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 186

Litteratur: L 1987, T 56. Osign. och odat. uppteckning (»Ex scedulis Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii in Prædio Wårdsberg residuis d. 27 Aug. 1829», ATA); Osign. uppteckning (förra hälften av 1700-talet?) i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1987 (ATA, gammal avskrift av denna i ATA); C. G. G. Hilfeling, Resa 1791, s. 30 (red. av P. Tham, KB F m 57: 1); P. Tham, Archeologiska Anvisningar, bl. 12, 33 (ATA), Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Möllers afhandling om guldhornen 1806 (1817), s. 26; Kyrkoinventarium 1829 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 169; G. Brusewitz, Westergötland 1862, s. 128, 137 (ATA); N. G. Djurklou, Antiqvitetsintendentens berättelse 1868, s. 202 (ATA); R. Hjorth, Uppteckning $^{17}/_{8}$ 1869 (ATA); [Byggmästare] Lignell, Uppteckning (odat., 1860-t.?, ATA); O. Montelius, Reseberättelse $^{31}/_{12}$ 1875 (ATA); Ph. Silfverhjelm, Skrivelse t. H. Hildebrand $^{11}/_{10}$ 1893, t. E. Ekhoff $^{19}/_{10}$, $^{21}/_{11}$ 1893 (SHM inv.bil. 9364); VHAA:s förvaltningsutskotts protokoll $^{6}/_{11}$ 1893; Kyrkostämmoprotokoll $^{13}/_{11}$ 1893 (utdrag i inv.bil.); F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker (1906), s. 28; Elfsborgs läns tidning $^{24}/_{4}$ 1948 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 176, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 211f.; J. Tunerstedt, Herrljunga kyrka (1965), s. 9f.

Äldre avbildningar: Tecknad kopia av inskrifterna i Hilfeling a.a.; Tham a.a. 1817; Brusewitz, tecknad kopia av inskrifterna (i a.a.); Hjorth, tecknad kopia 1869 (ATA); O. Erlandsson, träsnitt i T 56; pappersavtryck tillhörande Silfverhjelms skrivelse $^{11}/_{10}$ 1893 (ATA); Åmark a.a. 1960; Tunerstedt a.a.

Den nuvarande kyrkan i Herrljunga, gemensam för Herrljunga och Tarsleds församlingar, uppfördes 1865, 500 m V om platsen för den gamla medeltida sockenkyrkan, som revs 1864. I tornet hänga nu två klockor. Den större, som är medeltida och saknar inskrift, härrör från Tarsleds kyrka, också den riven. Den andra, med tillverkningsåret 1894, anskaffades som ersättning för den runklocka, som år 1893 försåldes till Statens historiska museum. Runklockan har där inv.nr 9364.

I 1583 års kyrkoinventarium (RA, Acta ecclesiastica, vol. 36, tr. i VFT 3: 3–4, 1912) noteras egendomligt nog ingenting om kyrkans klockinnehav. I och för sig betyder detta icke, att kyrkan vid denna tid saknade klocka. Men skulle så vara, att Herrljunga kyrka verkligen saknade klocka 1583, och att runklockan har

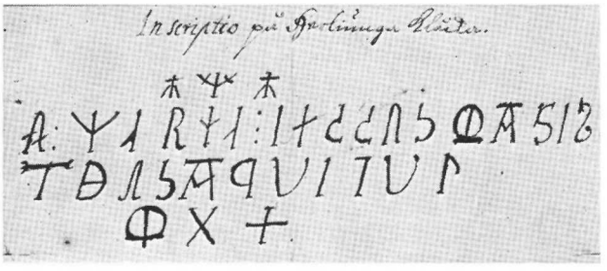

Fig. 361. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter uppteckning »Ex scedulis Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii».

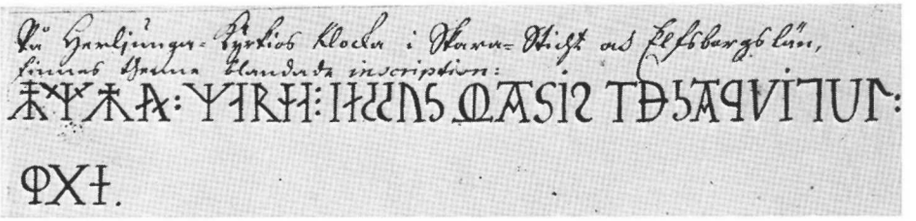

Fig. 362. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter osignerad uppteckning i Liljegrens Fullständig Bautil.

annan proveniens, ligger det nära till hands att peka på den omständigheten, att annexkyrkan i Eggvena samtidigt uppges ha »Klocker 2 ste, Primklocker 1 ste» men år 1829 endast en klocka — med årtalet 1756. Huruvida de två klockorna ha omgjutits eller överlåtits — och i så fall vart — vet man emellertid ingenting om. I de övriga annexkyrkorna till Herrljunga (Fölene, Remmene och Tarsled) ger klockinnehavet icke anledning till misstankar.

Enligt inventarieförteckningen 1714 (GLA Herrljunga C:1) hade Herrljunga gamla kyrka emellertid »1 st wacker klåcka dock ej stor». Här nämnes ingenting om att klockan skulle ha inskription, men trots dimensionerna torde det icke råda någon tvekan om att det är samma klocka, som i kyrkoinventariet 1829 får en något utförligare beskrivning: »Klockstapeln wid wästra ändan på Kyrkan, som ej äger mer än en klocka, med följande Inscription och tekn: [bristfällig uppteckning av inskriften]». Dessutom finns i ATA en pappers-lapp med »Inscriptio på Herliunga klåcka» kopierad, fig. 361. Enligt baksidans påskrift kommer handlingen

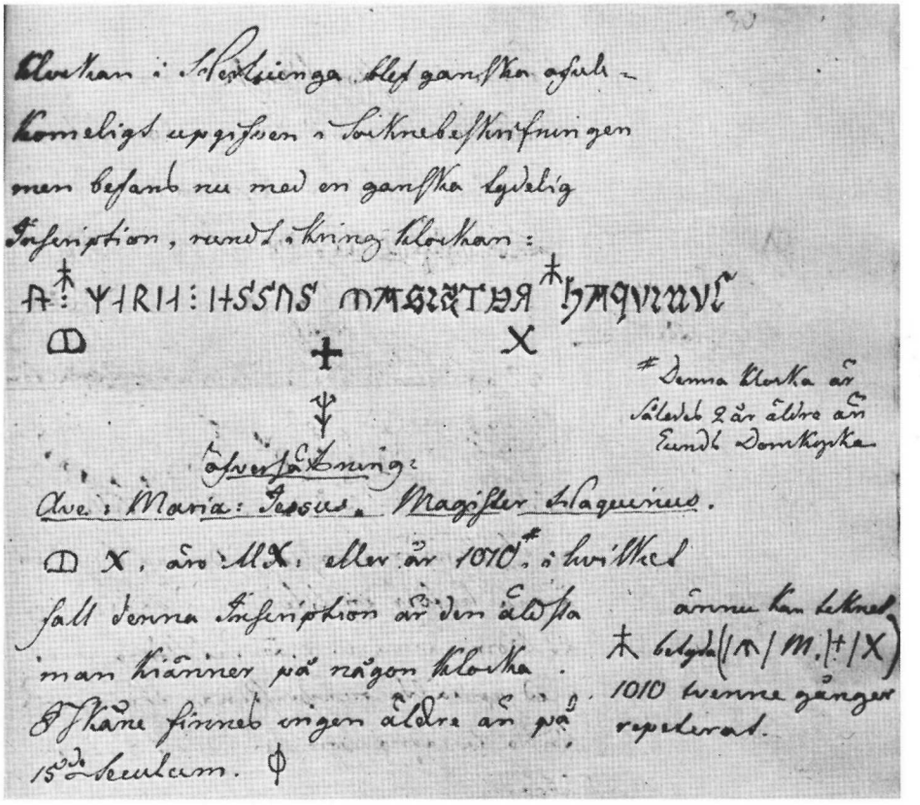

Fig. 363. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter uppteckning av C. G. G. Hilfeling.

»Ex scedulis Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii in Prædio Wårdsberg residuis d. 27 Aug. 1829».[1] Datum och namn på den som har gjort upptecknigen, förmodligen den äldsta, uppgives ej. Helt nöjaktig är den heller icke. Bristfällig är också en annan uppteckning, även den synbarligen från 1700-talet, i Liljegrens *Fullständig Bautil*, fig. 362, (av samma hand som gjort andra upptecknigar i *Fullständig Bautil*, nämligen nr 1938 Fredsbergs kyrkdörr och nr 1984 Odensåkers klocka). I september 1791 besökte C. G. G. Hilfeling Herrljunga och ritade av inskriften, fig. 363.

Redan på 1700-talet kände man alltså till att Herrljunga enda kyrkklocka bar runinskrift. Den gamla kyrkan saknade torn, och klockan hade sin plats i en stapel, som stod ca 50 m V om kyrkan och nu är borta. Ingen uppgång fanns i stapeln, och först sedan pastor loci hade låtit uppsätta en stege i densamma, blev det möjligt för G. Brusewitz att kopiera klockans inskrift. Det skedde 1862.

I den nya kyrkan fick runklockan sin plats i tornet till sammans med Tarsleds medeltida klocka och blev lillklocka. Här avtecknades inskriften av N. G. Djurklou 1868, R. Hjorth 1869 och O. Montelius 1875. Dess klang ljöd för sista gången ut över Herrljungabygden en junidag 1876 vid själaringningen efter drottning Josefina enligt vad som uppges i bygden. Då spräcktes nämligen klockan. En annan version gör gällande, att klockan en julafton i början av 1890-talet skulle ha blivit sönderringd av »Altorps drängar» (J. Tunerstedt, *Herrljunga kyrka*, 1965).

År 1893 hade man planer på att låta omgjuta den obrukbara klockan men avstod den, med hänsyn till dess antikvariska värde, till Statens historiska museum mot en summa av 625 kronor. På 1930-talet framfördes till Riksantikvarieämbetet önskemål om att klockan måtte återbördas till bygden, vilket ämbetet emellertid icke ansåg sig kunna tillmötesgå.

Malm. Höjd 70–89 cm, diameter 73 cm. Den gamla kläppen är bevarad och finns i förvar i kyrkans tornrum. O. Erlandssons teckning, återgiven 1877 av K. Torin, visar klockan med dess upphängningsanordning och den gamla kläppen, fig. 364. Klockan, som är signerad av mäster Haquinus, skiljer sig till formen något från de tre övriga Haquinus-klockorna, de från Malma, Hössna och Älvsered (Vg 222, 247, 253). Herr-

Fig. 364. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter träsnitt T 56.

[1] Biskop Andreas Olavi Rhyzelius i Linköping var född 1677 i Ods församling i Västergötland, där fadern var kyrkoherde. Od ligger 1,5 mil SSÖ om Herrljunga. Han dog 1761. Vårdsberg var prebendepastorat under biskopen i Linköping.

ljungaklockan är betydligt elegantare formad och erinrar till utseendet om Salebyklockan (Vg 210). Kroppens övre del är mindre kullrig än gjutarens övriga arbeten och slagringen förhållandevis tunn. Kronan består av sex vinkelböjda öglor. Klockan har två skriftband, det övre 7,5 cm brett, det nedre 7 cm. I det övre bandet stå tre gjutarmärken, 3,5–4 cm höga, av samma slag som återfinnes på samtliga Haquinus-klockor. Det mellersta märket är stupat. Det nedre bandet innehåller likaledes tre ristade figurer, ett andreaskors, ett likarmat, grekiskt kors samt ett likarmat kors med en båge som förenar de tre övre korsarmarnas spetsar. Runinskriften och signaturen (tecknad med en blandning av majuskler och minuskler) äro placerade på övre delen av mellanrummet mellan de båda banden. Inskriften är (med undantag av runorna 9–10 och bokstäverna ER i MAGISTER) rättvänd i motsats till vad fallet är på de övriga Haquinus-klockorna. Runorna äro 4–5 cm höga, bokstäverna intill 4 cm höga.

Runinskrift:

a͡uæ : maria : iæssus
5 10

»Ave Maria. Jesus.»

Bokstavsinskrift:
MAGISTER hAqvINvs

Till läsningen: Runinskriften börjar och slutar utan sk. Runorna ha små schatteringar liksom de flesta bokstäverna. R. 1 är binderuna **a͡uæ**. Sk efter r. 1 består av två punkter, någon tredje punkt har aldrig funnits. I 2 **m** nå bistavarna icke samma höjd som hst. 3 **a** har liksom 6 **a** ensidig bst. I 4 **r** har bst rundad överdel; bst når på mitten icke fram till hst. Sk efter 6 **a** består av tre vertikalt ställda punkter. 8 **æ** har dubbelsidig bst. De tre **s**-runorna (9, 10, 12) ha den för Haquinus karakteristiska formen, där mellanleden och nedre leden tillsammans utgöra en båge (⟆). 9 och 10 **s** äro vändrunor. I ordet MAGISTER äro de två sista bokstäverna spegelvända. — K. Torin läser r. 8 som **e** med bst endast till höger om hst. — M. Åmark translittererar r. 8 samt den sista parten i binderunan som **e**.

Samma ord förekomma i runskrift på de tre andra Haquinus-klockorna (Vg 222, 247, 253). Tolkningen föranleder heller ingen diskussion. Men som en kuriositet kan nämnas, att P. Tham i den handskrivna redaktionen av C. G. G. Hilfelings *Resa 1791* (F m 57: 1, s. 30) uppfattar det nedre skriftbandets tredje ristade figur jämte andreaskorset som »MX eller år 1010, i hvilket fall denna Inscription är den äldsta man kiänner på någon klocka». Han tillägger i marginalen: »Denna klocka är således 2 år äldre än Lunds Domkyrka». Samma åsikt hävdar han — dock något försiktigare uttryckt — i *Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Möllers afhandling om guldhornen 1806* (1817), s. 26, där Herrljungaklockans inskrift för första gången publicerades.

Utan gjutarsignaturen hade tidsbestämningen av Herrljungaklockan varit vansklig. Dess utpräglade campanulaform skulle i och för sig väl försvara en datering till 1200-talet. Men det förhåller sig dessbättre så, att en av Haquinus-klockorna bär datum, nämligen Hössnaklockan (Vg 247). Årtalet är 1345. Några andra data för mäster Haquinus och hans verksamhet känna vi icke. Herrljungaklockan är emellertid ett tekniskt sett förnämligare arbete — vilket redan M. Åmark har påpekat (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 211). Som ett i utvecklingshänseende mera framstående drag kan man också lägga märke till, att Herrljungaklockans inskrift icke är retrograd, utan att gjutaren har lärt sig att vid ristningen spegelvända skriften så, att den på den färdiga klockan skulle kunna läsas rättvänd. Endast några enstaka bakvända tecken visa, att han ännu icke helt behärskar konsten. Det ligger alltså nära till hands att se Herrljungaklockan som ett något yngre verk av gjutaren, tillkommet ett eller annat årtionde senare än Hössnaklockan.

Gäsene härad

Broddarps sn, kyrkan

Fig. 366. Broddarps kyrkas dopfunt. Detalj av cuppans skriftband och dekor. Foto S. Hallgren 1964.

Fig. 365. Broddarps kyrkas dopfunt. Foto S. Hallgren 1964.

Broddarps kyrka, nyuppförd 1898 på den gamla medeltidskyrkans grund, äger en dopfunt från 1200-talet, snarast dess mitt, med en inskrift, som består av majuskler, förvanskade sådana och runliknande tecken, fig. 365 och 366. Nu har funten sin plats i koret.

Funten uppmärksammades först av N. G. Djurklou vid ett besök i Broddarp 1869 (*Antiqvitetsintendentens berättelse 1869*, s. 285, ATA): »På kyrkogården finnes ... en dopfunt med otydliga runlika mynder blandade med lika oförklarliga bokstäfver och figurer.» Inför kyrkobygget på 1890-talet gjorde S. Welin 1897 för Vitterhetsakademiens räkning en beskrivning av den gamla kyrkan och därvid även av dopfunten med den förmenta runinskriften (ATA). Även han karakteriserar inskriften som »en blandning af majuskler, runor och fantasibokstäfver». Senast har funten beskrivits av S. A. Hallbäck, *Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden* (= *Från Borås och de sju häraderna* 1966), s. 90, 144.

Sandsten. Höjd 80 cm, cuppans yttre diameter 61 cm. Uttömningshål finns. Cuppans utsida fylles till största delen av en reliefhuggen bladranka. Bakgrunden är nedbottnad, och det 18 cm breda ornamentet begränsas nedtill av en kraftig repstav, upptill av ett 5 cm brett skriftband med ristade tecken, ca 4 cm höga, av följande utseende:

[ORNAMENT] ᚴᚢᚱ ᚱᛏᚦᛅᚴ ᚾᛅ ᚦᛅᛁᚼᛁ : ᚴᛅᚱᚦᛅ : ᛘᛁᚴ [ORNAMENT]

Inskriftens avslutning är synbarligen GERTHE ⁝ MIC 'gjorde mig'. Före denna bokstavsföljd står troligen ett personnamn, som jag dock icke kan dechiffrera. Så mycket står alltså klart, att inskriften innehåller en signatur, ehuru funtmästaren icke har behärskat skrivkonsten. Med valhänt formade latinska bokstäver har han blandat några få tecken, som påminna om **k**- och **n**-runor, men som på grund av den oklara meningsföljden icke kunna hävdas som egentliga runor.